

عوامل ایجاد ظلم در جامعه از دیدگاه آیات و روایات

طیبه بحرینی بروجنی^۱

چکیده

در طول تاریخ، ظلم یکی از بزرگ‌ترین رذایل اخلاقی و اجتماعی بوده است که همواره جوامع انسانی را تهدید کرده و مانع پیشرفت و آرامش آن‌ها شده است. ظلم به معنای قرار دادن چیزی در غیر جایگاه شایسته خود یا پایمال کردن حقوق دیگران است و می‌تواند در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی بروز یابد. ظلم به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین آسیب‌های فردی و اجتماعی، در قرآن و روایات اسلامی به‌شدت نکوهش شده و از عوامل سقوط تمدن‌ها و انحراف انسان‌ها دانسته شده است. از منظر آموزه‌های اسلامی، ظلم نه تنها به ظالم و مظلوم آسیب می‌زند، بلکه کل جامعه را در معرض انحطاط اخلاقی و سقوط اجتماعی قرار می‌دهد. بر این اساس ضروری است که درباره عوامل پیدایش ظلم پژوهش انجام شود؛ لذا هدف اصلی از نگارش این مقاله بررسی عوامل ایجاد ظلم در جامعه از دیدگاه آیات و روایات می‌باشد، پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و با استناد به آیات قرآن کریم و احادیث معصومان (علیهم‌السلام)، انجام گرفته و یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که ریشه‌های اصلی ظلم را می‌توان در عوامل فردی و اجتماعی همچون: جهل و ناآگاهی، خودکامگی، استبداد رأی، ضعف ایمان و... جست‌وجو کرد.

کلید واژه ها: عوامل، عوامل فردی، عوامل اجتماعی، ظلم، جامعه، آیات، روایات.

^۱ - طلبه سطح ۲، حوزه علمیه حضرت زهرا (سلام الله علیهما)، شهرستان بروجن.

مقدمه

با وجود پیشرفت‌های علمی و فرهنگی در جوامع امروزی، پدیده ظلم همچنان به عنوان یکی از معضلات اجتماعی مطرح است و آثار مخرب آن در ابعاد مختلف زندگی فردی و جمعی مشاهده می‌شود. ظلم، که به معنای سلب حقوق دیگران و رفتار ناعادلانه با افراد است، می‌تواند منجر به شکل‌گیری نارضایتی، بی‌اعتمادی، اختلافات اجتماعی، و حتی خشونت و ناامنی در جامعه شود.

ظلم، یکی از مفاهیم کلیدی و پرتکرار در آموزه‌های اسلامی است که در ابعاد مختلف فردی، اجتماعی، سیاسی و اعتقادی مورد توجه قرار گرفته است. قرآن کریم و روایات اسلامی، ظلم را امری ناپسند، نابخشودنی و زمینه‌ساز هلاکت افراد و جوامع معرفی می‌کند و آن را در تضاد کامل با فطرت انسانی و عدل الهی می‌داند. از نظر آموزه‌های قرآنی و روایی، ظلم تنها به معنای تجاوز به حقوق دیگران نیست، بلکه شامل ظلم به نفس، ظلم به خدا (در قالب شرک) و ظلم به جامعه نیز می‌شود. همچنین در روایات معصومین (علیهم‌السلام)، ظلم یکی از بزرگ‌ترین گناهان کبیره و عامل اصلی فروپاشی حکومت‌ها و بی‌ثباتی اجتماعی دانسته شده است. آنچه در این نوشتار مورد بررسی قرار می‌گیرد عوامل ایجاد ظلم در جامعه از منظر آیات و روایات می‌باشد.

بررسی عوامل ایجاد ظلم از منظر آموزه‌های اسلامی، در شرایطی که جوامع بشری با انواع بی‌عدالتی‌ها و ستم‌ها مواجه‌اند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، از طرفی بر اساس آموزه‌های اسلامی، جامعه‌ای مطلوب است که بر پایه عدالت، تقوا، ایمان و آگاهی بنا شده باشد. شناخت عوامل ظلم و مبارزه با آن، شرط لازم برای تحقق چنین جامعه‌ای است. و از آن جا که با وجود تأکیدات فراوان دین اسلام بر عدالت‌خواهی و نفی ظلم، همواره جوامع بشری درگیر جلوه‌های گوناگون ظلم بوده‌اند، شناخت دقیق عوامل پیدایش ظلم در جامعه، گامی مؤثر در پیشگیری از آن و تحقق عدالت اجتماعی می‌باشد از این رو ضروری است در این خصوص پژوهش انجام شود.

از نظر پیشینه نظری مسأله ظلم و عوامل پیدایش آن، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان اسلامی، مفسران و متفکران حوزه علوم انسانی بوده است. از نظر پیشینه تجربی با مراجعه سایت ها و کتابخانه ها مشخص شد که تاکنون آثار متعددی به بررسی مفهوم ظلم، انواع آن و آثار اجتماعی و فردی آن پرداخته‌اند. اما کمتر پژوهشی به صورت جامع به تبیین عوامل ایجاد ظلم در جامعه با محوریت آیات قرآن و روایات پرداخته‌اند، برخی از کتب و مقالات مرتبط عبارتند از: (۱) کتاب «ظلم از دیدگاه قرآن» اثر آیت‌الله جوادی آملی، در این کتاب، ظلم به عنوان مفهومی بنیادین در قرآن تحلیل شده و اقسام آن از جمله ظلم به نفس، ظلم اجتماعی و ظلم به خدا بررسی شده‌اند. (۲) مقاله «تحلیل قرآنی علل ظلم انسان» نوشته‌ی دکتر محمدحسین سادات، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۸۵، ۱۴۰۰، وجه تفاوت مقاله حاضر با این کتب و مقاله فوق‌الذکر این است که در این کتب و مقالات به علل ایجاد ظلم اشاره نشده است و فقط به بررسی مصادیق و پیامدهای ظلم اشاره شده است، اما پژوهش حاضر تمرکز بر عوامل ایجاد ظلم در سطح فردی و اجتماعی دارد. اکنون سؤال اصلی این است که عوامل ایجاد ظلم در جامعه از دیدگاه آیات و روایات چه هستند؟

۱. مفهوم شناسی

در این قسمت از پژوهش، به معنای لغوی و اصطلاحی کلمات مهم پژوهش پرداخته می‌شود.

۱-۱. ظلم: ظلم در لغت (مصدر عربی) به معنای وضع شیء در غیر موضع خود، ستم، ستم کردن و بی‌داد آمده است.^۱ آنچه در اصطلاح و عرف مردم از ظلم ذکر می‌شود بیشتر مصادیق آن می‌باشد که ظلم به معنای اخص است که به آن‌ها اشاره خواهد شد. در معنای اصطلاحی ظلم آمده است: «ظا و لام و میم دارای دو معنی اصولی است: ۱- تاریکی و سیاهی ۲- چیزی را از ستم در غیر

^۱ - سیاح، فرهنگ جامع، تهران، ج ۳، ص ۵۵.

موضوع خود نهادن»^۱، همانطور که شخص در تاریکی چیزی را نمی‌بیند در حال ستم کردن هم مثل اینکه در تاریکی فرو رفته نمی‌تواند درک حقیقت کند و بطور کلی می‌توان گفت ظلم به معنای ستم و گذاشتن چیزی در غیر محل آن است.^۲

۱-۲. جامعه: جامعه در لغت عبارت است از: گروه، مردم یک کشور؛ در اصطلاح جامعه شناسان به حالت انسان‌ها یا حیواناتی که تحت قانون مشترک زیست کنند، گفته می‌شود.^۳

۲. عوامل فردی ایجاد ظلم در جامعه

با توجه به اینکه ظلم نه تنها تهدیدی برای حیات فردی انسان به‌شمار می‌رود، بلکه ثبات و پایداری اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را نیز به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. با گسترش انواع ستم‌های فردی و جمعی، شناسایی دقیق عوامل ایجاد ظلم، به‌ویژه، یک ضرورت انکارناپذیر برای اصلاح ساختارهای فکری و اجتماعی به حساب می‌آید؛^۴ بر این اساس در این قسمت از نوشتار به بررسی مهمترین عوامل فردی ایجاد ظلم در جامعه پرداخته می‌شود.

۱-۲. جاه‌طلبی و طمع به قدرت و مقام

یکی از عوامل فردی در ایجاد ظلم، طمع، حرص و جاه‌طلبی انسان برای رسیدن به مقام و موقعیتی است که باعث می‌شود حقوق دیگران را نادیده بگیرد. برخی افراد برای رسیدن به قدرت و موقعیت بالاتر، از مسیر ظلم و ستم استفاده می‌کنند و از این راه تلاش می‌کنند به موقعیت بالاتر برسند. جاه‌طلبی به معنای علاقه افراطی به کسب مقام، منصب و موقعیت اجتماعی است که در

^۱ - رامپوری، غیاث اللغات، ص ۵۶۹.

^۲ - قریب، فرهنگ لغات قرآن، ج ۱، ص ۷۱۳.

^۳ - حسینی دشتی، معارف و معاریف، ص ۶۱۳.

^۴ - مکارم شیرازی، ظلم و عدل در قرآن، ص ۱۵۵.

صورت انحراف انسان جاه طلب، به دنبال قدرت، شهرت و ثروت اندوزی به هر قیمت و به هر روش ناپسند می‌رود و چه بسا افراد جاه طلبی که ظلم و ستم در این راه مرتکب می‌شوند.^۱

جاه طلبی صفت رذیله اخلاقی است که نه تنها سرچشمه بسیاری از مفاسد فردی و اجتماعی محسوب می‌شود بلکه انسان را از خدا و خلق خدا دور می‌کند و او را به گناهان و رفتارهای ناپسند مانند ظلم و ستم به دیگران سوق می‌دهد؛ بنابراین از پیامدهای جاه‌طلبی، ظلم به مردم است و در این باره در روایات مباحث بسیاری آمده است به عنوان نمونه حضرت امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «طمع به قدرت و مقام باعث می‌شود فرد برای رسیدن به هدف خود، حقوق دیگران را پایمال کند و عدالت را زیر پا بگذارد».^۲

طمع، به معنای توقع بی‌جا و اشتیاق بی‌حد داشتن است که با حرص همراه است و در قرآن و روایات به شدت مذمت شده است. فرد طماع هرچه به او داده شود، سیر نمی‌شود و باز هم بیشتر می‌طلبد، این حالت باعث می‌شود انسان در مسیر گناه و فساد و ظلم قرار گیرد و از مسیر حق منحرف شود.^۳

از نمونه‌های تاریخی جاه‌طلبی و طمع به قدرت، فرعون و نمرود هستند که با غرور و خودخواهی، حق را نپذیرفتند و به ظلم و ستم پرداختند، قرآن درباره فرعون می‌فرماید: «آیا حکومت مصر از آن من نیست و این نهرها تحت فرمان من جریان دارد؟»^۴ و او با این جاه‌طلبی جنون‌آمیز، به حضرت موسی (علیه السلام) سختی می‌رساند.

^۱ - مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳، ص ۲۵.

^۲ - مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۲، ص ۲۹۷.

^۳ - فیض کاشانی، محجة البیضاء، ج ۶، ص ۲۲۷.

^۴ - زخرف: آیات ۵۲ و ۵۳.

جنسیت، مذهب و ... می‌تواند منجر به ظلم شود. و اگر این تبعیض انجام شود نابرابری اجتماعی صورت می‌گیرد بدین صورت که توزیع ناعادلانه ثروت و فرصت‌ها، می‌تواند منجر به ایجاد شکاف طبقاتی و ظلم شود.

از طرفی قوانین و سیستم‌های ظالمانه نیز باعث ایجاد ظلم در جامعه هستند زیرا وجود قوانین و سیستم‌هایی که از حقوق افراد حمایت نمی‌کنند، می‌تواند باعث ایجاد تبعیض و نابرابری توزیع و ... شود و زمینه را برای ظلم فراهم کند.^۱

^۱ - رستگار، مقاله «زمینه‌های اجتماعی ظلم از دیدگاه نهج‌البلاغه» فصلنامه معارف علوی، ص ۲۵.

نتیجه گیری

علی‌رغم تاکید ادیان، قوانین و ارزش‌های انسانی بر لزوم رعایت عدالت و احترام به حقوق دیگران، مشاهده می‌شود که ظلم در اشکال مختلفی همچون تبعیض، فساد، سوءاستفاده از قدرت، و نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی، همچنان در جوامع وجود دارد. این مسئله ضرورت بررسی دقیق‌تر عوامل ایجاد ظلم و شناسایی ریشه‌های فردی و اجتماعی آن را دوچندان می‌کند تا بتوان با ارائه راهکارهای مناسب، زمینه‌های بروز ظلم را کاهش داده و جامعه‌ای عادلانه‌تر و سالم‌تر فراهم آورد.

از دیدگاه اسلام و منابع دینی، عوامل ایجاد ظلم در جامعه ریشه‌های متعددی دارند که هم در درون انسان و هم در ساختارهای اجتماعی قابل شناسایی هستند. در قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) به برخی از مهم‌ترین عوامل ظلم اشاره شده است.

ظلم در جامعه پدیده‌ای چندبعدی است که ریشه‌های آن را می‌توان در عوامل فردی و اجتماعی جستجو کرد. از مهم‌ترین عوامل فردی ایجاد ظلم، می‌توان به خودخواهی، جاه‌طلبی و طمع به قدرت، خشونت‌ورزی، کینه‌توزی و خودکامگی اشاره کرد؛ این صفات باعث می‌شوند افراد برای رسیدن به منافع شخصی یا قدرت، حقوق دیگران را نادیده بگیرند و به ستمگری روی آورند. ضعف ایمان و باورهای دینی نیز نقش مهمی در گسترش ظلم دارد؛ افرادی که به حسابرسی اعمال و پاداش و جزای اخروی باور ندارند، کمتر در برابر ظلم بازدارندگی درونی احساس می‌کنند. در بعد اجتماعی، عوامل ایجاد ظلم بسیار هستند برخی از این عوامل مانند: ضعف عدالت اجتماعی، نبود نظارت و قانون‌مداری، گسترش اختلاف و تفرقه، و رفتارهای ناعادلانه مانند کم‌فروشی، گران‌فروشی و خیانت در امانت، بی‌توجه به محرومان و بی‌عدالتی ساختاری و ... زمینه‌ساز بروز ظلم می‌شود.

فهرست منابع و مآخذ

*قرآن مجید ، ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی.

* دشتی ، ترجمه نهج البلاغه

۱. ابن منظور ، محمد بن مکرم ، لسان العرب ، بیروت : دارالاحیاء التراث العربیه. ۱۴۰۷
۲. آخوندی ، روح الله ، مفهوم جهل ، پژوهشنامه حقوق اسلامی، بهار ۱۳۹۱، شماره ۳۵
۳. برجی نژاد ، زینب ، مقاله :«ظلم» ، پژوهشکده باقرالعلوم ، قم : سازمان تبلیغات اسلامی ، شماره ۷، آبان ۱۳۹۳.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد ابن محمد، غرر الحکم و دردالحکم ، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران : نشر دفتر فرهنگ، ۱۳۰۸ق
۵. حسنی ،سید مجید ، گناه و نابهنجاری ،قم: نشر الغدیر ،چاپ اول ،۱۳۷۹،
۶. حسینی دشتی، مصطفی ،معارف و معاریف (دایره المعارف جامع اسلامی)، ج ۲، مؤسسه فرهنگی آرایه، چاپ اول، ۱۳۸۵
۷. خرمشاهی، بهالدین ، دائره المعارف تشیع، قم: نشر شهید سعید محبی، ۱۳۸۵هـ.ش.
۸. دیلمی، حسن ، ارشاد القلوب، قم : دارالشریف رضی ، ۱۳۶۸هـ.ش.
۹. راغب اصفهانی، محمد بن حسین، مفردات الفاظ قرآن، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ هـ.ق.
۱۰. رامپوری، غیاث الدین، غیاث اللغات، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳
۱۱. رستگار، زهرا، مقاله «زمینه‌های اجتماعی ظلم از دیدگاه نهج البلاغه» فصلنامه معارف علوی، قم، ۱۳۹۸

۱۲. سادات، محمدحسین، مقاله «تحلیل قرآنی علل ظلم انسان»، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۸۵، تهران، ۱۴۰۰.
۱۳. سجادی، سید ابراهیم، استبداد و خودکامگی در تحلیل قرآن، مجله پژوهش‌های قرآنی، شماره ۲۷، تهران ۱۳۸۳.
۱۴. سیاح، احمد، فرهنگ جامع، تهران، کتابفروشی اسلام، ۱۳۳۰ ه.ش.
۱۵. شبر، عبدالله، اخلاق، قم: نشر هجرت، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
۱۶. طباطبایی، محمدحسین، تفسیرالمیزان، سیدمحمدباقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر مجمع البیان، تحقیق: محمد جواد بلاغی، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۳.
۱۸. طبرسی، احمد بن علی، احتجاج، بیروت: دارالعلم، ۱۴۰۷.
۱۹. فیض کاشانی، ملا محسن، محجة البیضاء، تهران: انتشارات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳.
۲۰. قرائتی، محسن، گناه شناسی، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ هشتم، ۱۳۸۶.
۲۱. قریب، محمد، فرهنگ لغات قرآن، تهران، انتشارات بنیاد، ۱۳۶۶.
۲۲. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیه، ۱۴۱۰.
۲۳. محمد شریفی و حسن یعقوبی، مقاله مفهوم شناسی خشونت در کلام امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، دانشگاه مازندران، دی ماه ۱۴۰۴.
۲۴. مکارم شیرازی، ظلم و عدل در قرآن، تهران: انتشارات دارالکتب السلامیه، ۱۳۸۷.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه الإمام علی بن أبیطالب (ع)، چاپ چهارم،

۱۳۸۵ش

۲۷. الهام، غلامحسین ، خشونت های قانونی و نظام های سیاسی، کتاب نقد، ش ۱۴ و ۱۵، تهران

، ۱۳۸۹

۲۸. الهی، همایون ، امپریالیسم و عقب ماندگی ، تهران: نشر قومس، ۱۳۶۷.